

جمهوری اسلامی ایران
مدیریت حوزه علمیه استان قم
رساله علمی سطح ۳

روش های اصلاحات اجتماعی امت اسلامی

به وسیله امام سجاد علیه السلام

در عصر امامتشان

استاد راهنما: حجت الاسلام و المسلمین شیخ محمد هادی

یوسفی غروی

استاد مشاور: حجت الاسلام و المسلمین سید موسی موسوی

محقق: سید محمد جلالی

سال تدوین: ۱۳۹۳

چکیده

این تحقیق که در حقیقت، نوعی روش شناسی به شمار می رود، در صدد ارائه روش های تبلیغی حضرات معصومین علیهم السلام است، در این صفحات سعی شده، برخی از روش های تبلیغی و مصلحانه امام سجاد علیه السلام که در جامعه ای رو به انحطاط و با وجود شرایط دشوار، اجتماع را به سمت اصلاح، سوق دادند، مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

در فصل اول این تحقیق، نگاهی اجمالی به زندگانی امام سجاد علیه السلام و روزگاری که امام در آن می زیستند، صورت گرفته و در ادامه، مروری بر انحرافات اجتماعی موجود در آن زمان شده و در انتهای این فصل زمینه های پیدایش این انحرافات مورد بررسی قرار گرفته است، در فصل دوم روش های گفتاری امام سجاد علیه السلام در مواجهه با این انحرافات و در جهت اصلاح جامعه، با عناوینی همچون موعظه، حکمت، مجادله و دعا بحث شده و در فصل سوم روش های رفتاری و تربیتی امام، با عناوینی همچون استفاده از گریه، تربیت بردگان و تقیه بررسی شده و در خاتمه، نتیجه گیری و جمع بندی تحقیق، انجام گرفته است. ان شاء الله که این عمل ناچیز، مرضی رضای حق تعالی قرار گیرد و ما را در پیروی از معارف اهل بیت علیهم السلام موفق بگرداند.

واژگان کلیدی: روش، اصلاحات، اجتماع، امت اسلامی، عصر امامت، امام سجاد علیه السلام.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
بیان مسأله و تعیین قلمرو آن:	۱
ضرورت انجام تحقیق:	۲
اهداف و فوائد تحقیق:	۲
پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش:	۳
سوالات تحقیق:	۴
فرضیه تحقیق:	۴
روش تحقیق:	۴
کاربرد نتایج تحقیق:	۵
فصل اول: مفاهیم و کلیات	۶
۱-۱- مفهوم شناسی واژگان کلیدی	۷
فصل دوم: بررسی و تحلیل اجمالی از زمانه‌ی امام سجاد ×.....	۱۱
۱-۲- نگاهی اجمالی به زندگانی امام سجاد <small>علیه السلام</small>	۱۲
۲-۲- دورنمایی از روزگار امام سجاد <small>علیه السلام</small>	۱۶
۳-۲- مروری بر انحرافات اجتماعی عصر امام سجاد <small>علیه السلام</small>	۱۸
۴-۲- انواع انحرافات در زمان امام زین العابدین <small>علیه السلام</small>	۱۹
۲-۴-۱- انحرافات فرهنگی	۱۹
۲-۴-۲- انحرافات اجتماعی، فکری و اخلاقی	۱۹
۲-۴-۳- انحرافات علمی	۲۱
۲-۴-۵- زمینه های رشد انحرافات اجتماعی	۲۲

- ۲۲ ..... ۲-۵-۱- حاکمان فاسد اموی
- ۲۳ ..... ۲-۵-۲- فاجعه حرّه
- ۲۳ ..... ۲-۵-۳- گسترش فساد در جهت هتک حرمت اماکن مقدسه
- ۲۴ ..... ۲-۵-۴- تعطیلی امر به معروف و نهی از منکر
- ۲۴ ..... ۲-۵-۵- اختلاط زن و مرد
- ۲۴ ..... ۲-۵-۶- شرافت یافتن اهل غنا
- ۲۵ ..... ۲-۵-۷- فرقه کلامی مرجئه
- ۲۵ ..... ۲-۵-۸- رواج فرقه جبریه
- ۲۶ ..... ۲-۵-۹- گسترش فقر
- ۲۶ ..... ۲-۵-۱۰- تعصب و نژاد پرستی
- ۲۶ ..... ۲-۵-۱۱- بخشش مسرفانه به شعرا و آوازخوانان
- ۲۸ ..... فصل سوم: روش های گفتاری امام سجاد علیه السلام در جهت اصلاح جامعه
- ۳۰ ..... ۳-۱- موعظه
- ۳۲ ..... ۳-۱-۱- دعوت به مکارم اخلاق:
- ۳۶ ..... ۳-۱-۲- بیان حقیقت و بصیرت بخشی
- ۴۲ ..... ۳-۱-۳- ارائه الگوهای برتر
- ۴۴ ..... ۳-۱-۴- تبیین روش مبارزه
- ۴۶ ..... ۳-۱-۵- اندیشه سازی در پرتو دعوت به تقلین (قرآن و سنت)
- ۴۹ ..... ۳-۱-۶- معرفی اهل بیت و دعوت به اطاعت از آنان
- ۵۲ ..... ۳-۱-۷- تشویق به علم آموزی

۵۶	..... حکمت	۲-۳
۵۸	..... سوق دادن جامعه به تفکر و اندیشه	۱-۲-۳
۶۲	..... برهان و استدلال در مقابله با عقاید منحرف	۲-۲-۳
۶۶	..... بیان حقوق با نگاهی حکیمانه	۳-۲-۳
۷۰	..... مجادله	۳-۳
۷۲	..... روش مناظره	۱-۳-۳
۷۸	..... روش مقایسه‌ای	۲-۳-۳
۷۹	..... روش همراهی	۳-۳-۳
۸۱	..... روش مقابله به مثل	۴-۳-۳
۸۳	..... روش توبیخی	۵-۳-۳
۸۹	..... دعا و نیایش	۴-۳
۹۱	..... اصول عقیده و عرفان	۱-۴-۴
۹۷	..... سفارش به رعایت احکام شرعی	۲-۴-۴
۱۰۳	..... اصول اخلاقی و تربیتی	۳-۴-۴
۱۰۷	..... امور گوناگون اجتماعی	۴-۴-۴
۱۱۶	..... فصل چهارم: روش‌های رفتاری امام سجاد <small>علیه السلام</small>	
۱۱۶	..... در جهت اصلاح جامعه	
۱۱۷	..... در ارتباط با دوستان	۱-۴
۱۱۸	..... استفاده از ابزار گریه	۱-۱-۴
۱۲۱	..... تربیت و آزاد سازی بردگان در جامعه	۲-۱-۴

- ۱۲۷..... ۳-۱-۴- دستگیری از تهی‌دستان
- ۱۲۸..... ۱-۳-۱-۴- گرامی داشتن فقیران
- ۱۳۰..... ۲-۳-۱-۴- صدقه‌های پنهانی
- ۱۳۱..... ۴-۱-۴- برخورد مهربانانه با خانواده
- ۱۳۳..... ۵-۱-۴- اخلاص در عمل
- ۱۳۳..... ۶-۱-۴- همدردی با مردم
- ۱۳۵..... ۷-۱-۴- برخورد کریمانه با نادانان
- ۱۳۷..... ۸-۱-۴- تقویت بنیه علمی شیعیان با تربیت شاگردان
- ۱۳۸..... ۹-۱-۴- عبادت و بندگی
- ۱۴۰..... ۲-۲-۴- در ارتباط با دشمنان
- ۱۴۱..... ۱-۲-۴- سکوت بجا
- ۱۴۲..... ۲-۲-۴- تقیه
- ۱۴۵..... ۳-۲-۴- بی‌اعتنایی و بی‌توجهی
- ۱۴۸..... ۴-۲-۴- همکاری و همیاری
- ۱۵۳..... جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
- ۱۵۵..... فهرست منابع

مقدمه

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على محمد و آله الطاهرين

خداوند متعال انسان را آفرید تا به کمال و سعادت برسد و در این مسیر برای وی الگوهای قرار داد که انبیاء عظام علیهم السلام بودند و خاتم آنها حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله که دین جامع و کامل اسلام را برای مردم به ارمغان آورد و برای هدایت آنها از هیچ تلاشی فروگذار نکرد. آن حضرت در واپسین روزهای زندگی خود، دو امانت گرانبها در میان امت به ودیعت نهاد، تا با چنگ زدن به آنها از گمراهی نجات یابند: یکی قرآن و دیگری اهل بیت علیهم السلام.

اهل بیت علیهم السلام با تمام توان، در بپا داشتن دین مبین اسلام کوشیدند و از جان گرانمایه خود برای آبیاری درخت اسلام گذشتند.

دوران امامت امام سجاد علیه السلام یکی از سخت‌ترین دوران‌های امامت اهل بیت علیهم السلام بود، آن زمان که بنی امیه با فاجعه آفرینی در کربلا و به شهادت رساندن سیدالشهداء علیه السلام و اصحاب آن حضرت، جنایت هولناکی را در تاریخ، رقم زدند و در پی آن، اسلام و پیروان آن در دشوارترین شرایط قرار گرفتند. اما این باعث نشد که حضرت، از وظیفه اصلی خود که حفظ اسلام و هدایت و اصلاح جامعه بود، بازماند، ایشان با بهره‌گیری از روش‌های راهبردی و هوشمندانه، اصلاحات اجتماعی را در جامعه اسلامی پیاده کرده و به شایستگی در این امر موفق بودند.

این رساله با رویکردی جدید شخصیت امام سجاد علیه السلام، بازخوانی شده و سیره آن حضرت، با نگاهی نو مورد بررسی قرار گرفته است، بدین ترتیب این رساله، به بیان روش‌های اصلاحات اجتماعی امام سجاد علیه السلام، با استفاده از شواهد و قرائن تاریخی می‌پردازد. به امید آنکه این کار راهگشا و بارقه‌امیدی باشد برای پیروان مکتب تشیع در هر عصر و زمانی که با شرایط مشابه روبرو می‌شوند.

بیان مسأله و تعیین قلمرو آن:

امت اسلامی در زمان امامت امام سجاد علیه السلام و پس از شهادت امام حسین علیه السلام بر اثر فراموشی

قرآن و سنت از یک سو و ستم های حکام اموی و والیان فاسد از سویی دیگر، دچار آشفتگی و انحطاط شدید اجتماعی شده بود و در این میان امام سجاد علیه السلام در دوران امامت خود، با روش های مصلحانه، اعم از روش های گفتاری و رفتاری، به اصلاح و نجات آن جامعه برخاستند، در این رساله سعی شده با استفاده از منابع تاریخی، به شناخت آن جامعه و آسیب های موجود در آن بپردازیم و روش های امام سجاد علیه السلام را در جهت اصلاح آن آسیب ها، مورد بررسی قرار دهیم.

ضرورت انجام تحقیق:

با توجه به اهتمام شناخت و عملی کردن راهکارها و روش های اصلاحات اجتماعی آن هم با الگو پذیری جامعه از رهبران دینی به ویژه ائمه اطهار که در اوضاع خفقان می زیستند و با توجه به نیاز مبرم جامعه امروز به ارائه روش و راهکار، به نظر ضروری می رسد که این روش ها به خوبی معرفی و تبیین شوند تا اصلاحات اجتماعی در جامعه نهادینه شود و اگر این امر به نحو مطلوب در جامعه اتفاق افتد، نظم و آسایش و رفاه و امینیت، در جوامع اسلامی سهل الوصول خواهد بود و این خود زمینه ساز ظهور مصلح کل حضرت حجت بن الحسن علیه السلام خواهد بود، لذا ضرورت کار از همین جا روشن می گردد.

اهداف و فوائد تحقیق:

هدف علمی از نوشتن این تحقیق یادآوری دو نکته است: اولاً اینکه امام سجاد علیه السلام برخلاف پندار باطلی که برخی در مورد شخصیت ایشان کرده اند، پس از شهادت پدر بزرگوارشان سکوت نکرده و به عبادت صرف مشغول نشدند، بلکه با روش های مصلحانه خود (اعم از گفتاری و رفتاری) جامعه آشفته آن عصر را اصلاح نمودند، ثانیاً به نظر می رسد که نهادهای تبلیغی و مبلغان عرصه دینی برای ترویج و تبلیغ دین نیازمند روش هستند، ارائه روش های حضرات معصومین علیهم السلام که الگوهای شایسته بشر شمرده می شوند، در راستای هدایت و اصلاح جامعه، کمک شایانی در این زمینه خواهد بود. بنابراین اهداف تحقیق را در چند قسمت می توان دنبال کرد: شناخت و بررسی روش های اصلاحات اجتماعی امام سجاد علیه السلام و ارائه روش های گفتاری و رفتاری ایشان، بازخوانی تاریخ دوران امامت امام سجاد علیه السلام و

شناسایی ابعاد آن و نیز بازشناسی انحرافات موجود در آن برهه از زمان و بررسی سلسله علل و عوامل انحطاط جامعه.

پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش:

در خصوص زندگی نامه امام سجاد علیه السلام و مبارزات ایشان و نیز نقش این بزرگوار در رهبری شیعه، کتابها و رساله‌هایی به رشته تحریر در آمده است، که می‌توان به برخی از آنها اشاره کرد: «جهاد الامام السجاد علیه السلام» نوشته سید محمد رضا حسینی جلالی که تحقیق عمیقی در خصوص زندگانی امام سجاد علیه السلام و مبارزات ایشان داشته و حائز رتبه اول در بین آثار ارسالی به موسسه آل البیت شده است، کتاب دیگر تحت عنوان «نقش امام سجاد علیه السلام در رهبری شیعه» نوشته محسن رنجبر که به بررسی نقش‌های گوناگون امام سجاد علیه السلام در هدایت و رهبری شیعه می‌پردازد، یکی دیگر از کتابهایی که در سیره اهل بیت علیهم السلام نوشته شده مجموعه ۱۴ جلدی پیشوایان هدایت - که ترجمه کتاب اعلام الهدایه است، این مجموعه به همت سید منذر حکیم و وسام بغدادی جمع آوری و تالیف شده و کاظم حاتمی طبری آنرا به فارسی ترجمه کرده است. در توصیف این کتاب گفته شده: «گفتن این که تاریخ ۲۵۰ ساله ی اهل بیت علیهم السلام، حکایت درخشش نوری واحد است، به زبان، ساده است، اما نشان دادن آن با جزئیات و در قالب بیش از چهار هزار صفحه کتاب و ذیل سرفصل‌های مختلف و با بهره‌گیری از منابع متعدد، کار دشواری است که مجموعه ی ۱۴ جلدی اعلام الهدایه، از عهده آن برآمده است»^۱. به کتب دیگری همچون: «حیاء الامام زین العابدین علیه السلام» تالیف باقر شریف قرشی و نیز «زندگانی علی بن الحسین علیه السلام» اثر دکتر سید جعفر شهیدی و کتاب‌های دیگر نیز می‌توان اشاره کرد؛ لکن به نظر می‌رسد روش‌های راهبردی که امام سجاد علیه السلام از آنها در جهت اصلاح جامعه اسلامی بهره بردند، به خوبی تجزیه و تحلیل نشده است، برای آنکه بتوان از سیره آن بزرگوار الگو پذیری داشت، ضروری است روشها و راهکارهای ایشان به صورت مجزا، مورد بررسی قرار گیرد و با نمونه تاریخی آنها، تطبیق داده شود، از این رو امتیاز این

^۱. بیانات مقام معظم رهبری به تاریخ ۱۳۸۷/۵/۹.

پژوهش آن است که مطالب متنوع با نگاهی نو و در قالبی جدید، پیرامون شخصیت امام سجاد علیه السلام، گردآوری شده و طی آن، روشها و راهکارهای اجرایی توسط امام سجاد علیه السلام در راستای اصلاحات اجتماعی امت اسلامی و در طول زمان امامت آن حضرت، به صورت دسته بندی شده، مورد تبیین و تحلیل قرار گرفته و بر سیره آن حضرت تطبیق داده است، این تحقیق می تواند نمود اجرایی نیز در جامعه امروز داشته باشد، از این رو می توان ادعا نمود، در این زمینه کار تحقیقی آنچنانی و مجزایی صورت نگرفته است.

سؤالات تحقیق:

- ۱) سؤال اصلی: روش های اصلاحات اجتماعی امت اسلامی توسط امام سجاد علیه السلام در عصر امامتشان چه بوده است؟
- ۲) سؤالات فرعی:

چه انحرافات اجتماعی در دوران امامت امام سجاد علیه السلام وجود داشته است؟
روش های گفتاری امام سجاد علیه السلام برای اصلاح جامعه در دوران امامتشان چه بوده است؟
روش های رفتاری امام سجاد علیه السلام برای اصلاح جامعه در دوران امامتشان چه بوده است؟

فرضیه تحقیق:

به نظر می رسد که امام سجاد علیه السلام در راستای اصلاح جامعه اسلامی که در دوران امامتشان به انحطاط و سقوط روی آورده بود، از روش های گفتاری همچون: موعظه، حکمت، مجادله و دعا استفاده نمودند، همان گونه که از روش های رفتاری، در مواجهه با دوستان: همچون گریه، تربیت و آزاد سازی بردگان و تربیت شاگردان و در مواجهه با دشمنان، از روش هایی همچون: سکوت بجا، تقیه، بی اعتنایی و همکاری و همیاری، بهره جستند.

روش تحقیق:

بررسی روش شناسی اهل بیت علیهم السلام نیازمند پژوهش و تحقیق در منابع تاریخی و روایی است، از این رو شیوه تحقیق در این رساله، به روش توصیفی و تحلیلی است، در این راستا از کتابها و منابع مختلفی در حوزه تاریخ و جامعه شناسی، به صورت کتابخانه ای و نرم افزاری و اینترنتی، فیش برداری صورت گرفته و پس از تنظیم بندی، در چارچوب ارائه شده تحقیق، به

نگارش در آمده است.

کاربرد نتایج تحقیق:

این تحقیق با توجه به اینکه در صدد ارائه روش شناسی حضرات معصومین علیهم السلام، در امر تبلیغ معارف دینی و اصلاحات اجتماعی است، می تواند در مجامع علمی و نهادهای فرهنگی و تبلیغی که در راستای اصلاحات اجتماعی، تلاش می کنند، کاربرد داشته باشد.